

УДК 339.9.01

Сутність урбанізації як глобального економічного процесу

Гончар О.М.

аспірант, асистент кафедри міжнародної економіки та туризму
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Статтю присвячено питанню визначення економічної сутності урбанізації. Проаналізовано підходи до трактування процесу урбанізації у вітчизняних та зарубіжних джерелах. Досліджено досвід міжнародних організацій щодо визначення урбанізації. Окреслено основні риси та прояви урбанізації. Запропоновано визначення урбанізації як економічного процесу.

Ключові слова: урбанізація, місто, міський розвиток, риси урбанізації, прояви урбанізації.

Гончар А.М. СУЩНОСТЬ УРБАНИЗАЦИИ КАК ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Статья посвящена вопросу определения экономической сущности урбанизации. Проанализированы подходы к трактовке процесса урбанизации в отечественных и зарубежных источниках. Исследован опыт международных организаций по определению урбанизации. Определены основные черты и проявления урбанизации. Предложено определение урбанизации как экономического процесса.

Ключевые слова: урбанизация, город, городское развитие, черты урбанизации, проявления урбанизации.

Honchar O.M. THE ESSENCE OF URBANIZATION AS A GLOBAL ECONOMIC PROCESS

The article is devoted to the issue of determining the economic essence of urbanization. The approaches to the interpretation of urbanization in domestic and foreign sources were analyzed. The experience of international organizations in determining urbanization was explored. The basic features and displays of urbanization were designated. The definition of urbanization as an economic process was proposed.

Keywords: urbanization, city, urban development, features of urbanization, displays of urbanization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світі все більше людей віддають перевагу життю в міських районах перед сільськими. Станом на 2014 р. 54% населення світу проживало в містах, тоді як ще півстоліття тому цей показник становив 30%, а до 2050 р. прогнозується його зростання до 66% [1, с. 1].

Існує значна різноманітність у рівнях урбанізації, досягнутих у різних регіонах. Найбільш урбанізовані регіони включають Північну Америку (станом на 2014 р. 82% проживають у міських районах), Латинську Америку і країни Карибського басейну (80%), Європу (73%). На відміну від цього в Африці та Азії залишаються переважно сільські населені пункти, лише 40 і 48%, відповідно становить населення, що проживає в міських районах. Усі регіони, як очікується, будуть збільшувати темпи урбанізації в найближчі десятиліття. Темпи урбанізації Африки та Азії будуть швидшими, ніж в інших регіонах, і, за прогнозами, до 2050 р. міське населення становитиме 56 і 64% відповідно. Майже половина міських жителів у світі проживають у відносно невеликих населених пунктах із менш

ніж 500 тис. жителів, близько 1/8 населення живуть у 28 мегаполісах із населенням більш ніж 10 млн. жителів. Кілька десятиліть тому найбільші світові міські агломерації були розташовані в найрозвиненіших регіонах, але сьогоднішні великі міста зосереджені і на так званому глобальному Півдні [1].

Важливим є дослідження питання економічної складової глобального процесу урбанізації, оскільки міста є центрами економічної діяльності, що найчастіше пов'язують із підвищенням продуктивності. Промисловість і послуги, як правило, зосереджені в міських районах, що приваблює підприємства і кваліфіковану робочу силу. Зосередження фінансового і людського капіталу в одному місці дає змогу підтримувати високий рівень продуктивності за рахунок кращого поділу праці, підвищення внутрішньогалузевої спеціалізації, легкості поширення знань і досвіду, збільшення економії за рахунок масштабу і дешевого транспортування. Крім того, міста є інкубаторами нових ідей і технологій, які можуть прискорити економічний прогрес. Городяни можуть отримати доступ до багатьох переваг міського життя: більш високих заробітків,

кращої освіти та охорони здоров'я, доступу до інфраструктури та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності поняття урбанізації з точки зору географічної складової займалися М.Ф. Аверкіна, І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко, Д.М. Кузьменко, К.Ю. Сегіда, Є.Н. Перчик та ін.

Т.Б. Заставецький [2; 3] розглядає урбанізацію не тільки як геопросторове розміщення населення та розвиток міст, але й завдяки проведеному аналізу праць провідних науковців минулого та сьогодення як історичний процес, що постійно еволюціонує та проходить визначені стадії. Автор виокремлює три історичні еволюційні стадії розвитку урбанізації в Україні.

С. Tacoli, G. McGranahan та D. Satterthwaite [4; 5] розглядають основні концепції визначення та тренди урбанізації, аналізують підходи до визначення урбанізації з точки зору демографічних міграційних процесів, а також указують на взаємозв'язок між урбанізацією та економічним зростанням.

А.Є. Буряченко [6; 7] розглядає урбанізацію в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку. Крім того, автор пропонує розглядати урбанізацію як один із чинників економічного росту, вказуючи на кореляцію між показником рівня урбанізації та деякими показниками макроекономічного розвитку країн.

Урбанізація є однією з головних глобальних тенденцій сьогодення та залишиться такою найближчими десятиліттями. З огляду на це, питання урбанізації регулярно обговорюється в рамках програм Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її структурних підрозділів. Питання урбанізації є одним із ключових у сформованих Цілях сталого розвитку. Одним із найважливіших видань ООН у даному напрямі є *World Urbanization Prospects* [1], востаннє опубліковане в 2014 р., яке містить статистичні дані щодо рівня урбанізації у світі, регіонах та окремих країнах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу до урбанізації науковців та міжнародних організацій, серед вітчизняних і зарубіжних учених немає єдиної думки щодо трактування поняття «урбанізація». Більшість науковців визначають поняття урбанізації з точки зору демографічних перетворень. Проте урбанізація, з огляду на вищесказане, є складовою частиною й економічного розвитку, тому визначення урбанізації як економічного процесу є актуальним та потребує вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз сутності поняття «урбанізація», визначення факторів урбанізації, аналіз підходів до ідентифікації міських поселень, вивчення економічної складової урбанізації та визначення урбанізації як економічного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальний вплив урбанізації на світовий розвиток зумовив інтерес багатьох науковців до її вивчення. Головними дослідниками поняття «урбанізація» є вітчизняні та зарубіжні вчені, які досліджують її з точки зору географічної та демографічної складових.

Так, М.Ф. Аверкіна стверджує, що урбанізація як соціально-економічне явище характеризується значним зростанням міст, міського населення, поширенням міського способу життя на все суспільство. Урбанізація – становлення міста саме як міста, спосіб життя населення якого відрізняється від способу життя жителів інших, насамперед сільських населених пунктів.

Д.М. Кузьменко, К.Ю. Сегіда [8] урбанізацію розглядають як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними, зокрема забрудненням навколишнього середовища, перенаселенням території, збільшенням негативних суспільних явищ.

С. Tacoli, G. McGranahan та D. Satterthwaite [5] зазначають, що урбанізація визначається демографіями як збільшення частки населення, що проживає в міських районах. Міські райони визначаються по-різному в різних країнах, але, як правило, міськими вважаються райони, які є більш щільно та густонаселеними, ніж сільські населені пункти, і є більш прийнятними для розміщення адміністративних об'єктів і виконання адміністративних функцій. Адміністративні та популяційні критерії взаємопов'язані, так як міський адміністративний статус, як правило, надається великим населеним пунктам.

Т.Б. Заставецький зазначає, що урбанізація – процес, який виявляється не тільки в збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й впливу міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста [2, с. 41–45].

І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко визначають урбанізацію як усебічний процес підвищення значимості міст у житті суспільства, результатом якого є відносно збільшення міського населення і формування ієрархічної системи міських поселень як центрів поширення міських умов життя населення і міської культури в конкретних суспільно-географічних умовах [9, с. 104].

На думку Є.Н. Перцика, урбанізація являє собою багатогранний глобальний процес, що охопив увесь світ, пов'язаний із посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів [10].

Г.В. Горнова стверджує, що урбанізація являє собою такий спосіб людської організації у просторі і часі, при якому конфлікти і протиріччя, що викликані ускладненням життя, не будучи гармонізованими, перетворюються на процеси прогресивної соціальної трансформації або деградації [11].

Відсутній єдиний підхід щодо трактування урбанізації і серед міжнародних організацій, у тому числі й структурних підрозділів ООН (табл. 1).

Визначення поняття урбанізації дає змогу виділити головні її риси, серед яких: підвищення ролі міських поселень у системах розселення і соціально-економічних системах;

збільшення кількості міст і, відповідно, міських мешканців; розширення площ урбанізованих поселень; популяризація міського способу життя; розвиток взаємозв'язаних форм міського розселення –агломерацій тощо. Крім того, досить яскравою рисою є зміна психологічної поведінки в місті, що виявляється в урізноманітненні потреб, підвищенні вимог до якості життя, трансформації моральних норм, культури тощо [6, с. 86].

У світі немає єдиного загального підходу до визначення, що являє собою міське поселення. У результаті дефініції «міського», які застосовуються національними статистичними управліннями, коливаються в широких межах у різних країнах, а в деяких випадках змінюються з плином часу в межах однієї країни. Критерії для визначення міських поселень можуть ґрунтуватись на одній або комбінації характеристик, таких як: адміністративні критерії; мінімальний поріг чисельності населення; густина населення; частка зайнятих у несільськогосподарському секторі; наявність інфраструктури (прокладені дороги, електрифікованість, наявність водопроводу або каналізації); а також наявність освітніх або медичних послуг. Наприклад, у Ботсвані міськими агломераціями вважаються поселення з чисельністю населення у 5 000 жителів або більше, де 75% економічної активності забезпечується несільсько-

Таблиця 1

Визначення урбанізації міжнародними організаціями

№ з/п	Дефініція	Джерело
1	Урбанізація – це зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи і кращих умов життя [12].	Світовий банк
2	Процес концентрації населення в містах у результаті міграції із сільських районів або збільшення кількості міських районів [13].	UN-HABITAT
3	Процес, який описує зміни в популяції від такої, що поширюється на невеликі сільські населені пункти, в яких сільське господарство є домінуючою в економічній активності, до популяції, зосередженої у великих, густонаселених міських поселеннях, які характеризуються домінуванням промисловості та сфери послуг [14].	UNFPA
5	Урбанізація країни – це процес збільшення частки міського населення, який супроводжується зростанням економічної, політичної і культурної значущості міст порівняно із сільською місцевістю [15].	Департамент Організації Об'єднаних Націй з економічних і соціальних питань
6	Урбанізація – це глобальний процес зміни соціального та екологічного ландшафту на кожному континенті. Урбанізація є результатом міграції населення із сільських районів на додаток до природного міського демографічного росту [16].	ВООЗ

господарським сектором, тоді як у Франції комуни з населенням у

2 000 жителів, які проживають у будинках, віддалених один від одного не більше ніж на 200 м, вважаються міськими. В Уганді міським вважалось поселення з населенням у 1 000 жителів або більше, але мінімальний поріг був переглянутий у 2002 р. і збільшений до 2 000 осіб [1, с. 4].

Урбанізація часто ототожнюється зі зростанням міського населення, проте існує низка протиріч. По-перше, урбанізація визначається як зростання частки міського населення, отже, якщо міське і сільське населення зростають пропорційно, то урбанізація відсутня. По-друге, якщо загальна чисельність населення не змінюється, але частка містян зростає, то зростання міського населення є результатом урбанізації. Дані протиріччя свідчать про недосконалість демографічного підходу до визначення урбанізації, відповідно до якого урбанізація насамперед є результатом міграції. Проте міграційна складова урбанізації, на нашу думку, є лише зовнішнім проявом та результатом урбанізації, а не навпаки. Демографічна складова міграції включає в себе міграцію між сільською та міською місцевістю, розширення меж міста, першопричиною якої є економічна складова.

Включення зростання міського населення, що є результатом розширення міських кордонів, до складу урбанізації, викликає суперечності серед демографів [4, с. 6–8], оскільки на практиці люди, накопичуючись у приміських поселеннях або селищах міського типу, мають два основні мотиви: по-перше, бути ближче до більших населених пунктів або, по-друге, подалі від центру міських поселень, віддаючи перевагу їх периферії. Проте, розглядаючи урбанізацію як наслідок економічного розвитку та пов'язаних із ним перетворень, суперечності усуваються, оскільки урбанізація має як позитивні, так і негативні наслідки. Саме останні спонукають жителів міст віддавати перевагу периферії, тому сільсько-міська міграція в усіх напрямках може бути наслідком урбанізації. Різниця в природному прирості населення між міськими районами та сільською місцевістю може також сприяти урбанізації. Тобто різниця в доступі до соціальних благ, екологічна складова можуть бути при-

чинами розривів між показниками смертності та народжуваності в містах та селах. Таким чином, урбанізація має як економічну, так і соціальну і екологічну складові, що пов'язує її з поняттям сталого розвитку.

У більшості країн світу існує стійка тенденція до урбанізації, яка є природним наслідком і стимулом економічного розвитку, що проходить стадії індустріалізації і постіндустріалізації, тому рівень урбанізації, вимірюваний відношенням міського населення до загальної чисельності населення країни, особливо високий у розвинених країнах і набагато нижче в країнах із низьким доходом на душу населення [15]. Кореляція між показниками урбанізації та показниками економічного розвитку неодноразово привертала увагу вчених [4; 6; 7]. З огляду на це, зв'язок урбанізації з економічним розвитком є незаперечним.

Висновки з цього дослідження. Отже, урбанізацію необхідно розглядати не тільки як геопросторовий, соціальний, демографічний, але й як економічний процес. Пропонуємо визначати урбанізацію в економічному сенсі як процес кількісних та якісних (структурних) змін в економіці, що змушує оточуюче середовище пристосовуватись до змін і проявляється у зростанні ролі міських поселень, зростанні частки індустріальних підприємств та підприємств сфери послуг, розширенні меж міст, поширенні міського способу життя, прагненні до підвищення життєвих стандартів, міграції, зміні екологічного стану та ін.

Масштабна урбанізація створює потенціал для отримання значних переваг в економічному розвитку, соціальному прогресі та ефективному використанні природних ресурсів. Урбанізація дає можливість трансформувати соціальну й економічну сфери країн. Міста відповідають за більшу частину виробництва і споживання в усьому світі та є основними рушіями економічного зростання і розвитку. Приблизно три чверті світової економічної активності припадає на міста, і в міру зростання міського населення частка світового ВВП та інвестицій у містах буде зростати [1].

Таким чином, урбанізація створює потенціал для економічного розвитку країни, проте використання даного потенціалу може привести до отримання як вигод, так і небажаних наслідків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2014). World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>.
2. Заставецький Т.Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : [монографія] / Т.Б. Заставецький. — Тернопіль, 2005. – 180 с.
3. Заставецький Т.Б. Стадійність розвитку урбанізаційного процесу в Україні / Т.Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія». – 2014. – № 2. – С. 17–21.
4. Cecilia Tacoli, Gordon McGranahan and David Satterthwaite. 2015. Urbanisation, rural-urban migration and urban poverty. IIED Working Paper. IIED, London [Internet resource]. – Access mode : <http://pubs.iied.org/10725IIED>.
5. Gordon McGranahan and David Satterthwaite. 2014. Urbanisation concepts and trends. IIED Working Paper. IIED, London [Internet resource]. – Access mode : <http://pubs.iied.org/10709IIED>.
6. Буряченко А.Є. Урбанізація в контексті фінансового, демографічного та соціального розвитку / А.Є. Буряченко // Вчені записки : зб. наук. праць ; редкол.: А.Ф. Павленко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2013. – Вип. 15. – С. 84–95.
7. Буряченко А. Урбанізаційні фактори економічного росту / А. Буряченко // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 7–8. – С. 13–23.
8. Кузьменко Д.М. Дефініція поняття «урбанізація» в суспільній географії / Д.М. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/7706>.
9. Гукалова І.В., Омельченко Н.В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук / І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко // Вісник Одеського національного університету. Серія «Географічні та геологічні науки». – 2015. – Т. 20. – Вип. 2(24). – С. 96–109.
10. Перцик Е.Н. Геоурбаністика : [учебник для студ. высш. учеб. завед.] / Е.Н. Перцик. – М. : Академия, 2009. – 432 с.
11. Горнова Г.В. Урбанистический дискурс западной философии XX века / Г.В. Горнова // Вестник ЧелГУ. – 2010. – № 16. – С. 180–187.
12. Урбанізація. Матеріали Всемирного банка для учащихся [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/youthink/urbanization.shtml>.
13. Time To Think Urban: UN-Habitat brochure 2013. 24th Session Governing Council, NAIROBI, 15-19 APRIL 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhabitat.org/time-to-think-urban-un-habitat-brochure-2013>.
14. UNFPA. Urbanization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/urbanization>.
15. Рейтинг урбанізації стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/urbanization-index/info>.
16. Урбанізація и здоровье [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/globalchange/ecosystems/urbanization/ru/>.